

ВІДГУК
опонента заступника
директора з наукової роботи Інституту демографії
та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України,
доктора економічних наук, професора,
академіка НААН ХВЕСИКА Михайла Артемовича
на дисертацію ЦВЯХА Олега Миколайовича
на тему: «Формування фінансового механізму регулювання земельних
відносин: еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження. Урізноманітнення та ускладнення складових системи земельних відносин, котре відбулося внаслідок здійснення декількох етапів земельної реформи, насамперед, внаслідок запуску ринку земель сільськогосподарського призначення у 2020 році та земельної дерегуляції 2021 року, вимагає трансформації фінансового механізму регулювання цих відносин з метою підвищення результативності розширеного відтворення, відновлення, охорони та захисту земельно-ресурсного потенціалу, а також зростання ефективності впливу земельно-ресурсних активів на темпи соціально-економічного піднесення країни, регіонів та територіальних громад базового рівня. Вагомим детермінантом доцільності трансформації фінансового механізму регулювання земельних відносин також виступило посилення експортної орієнтованості та енергетичної спрямованості сільськогосподарського землекористування, що вимагає інституціоналізації сучасних фіскальних та бюджетних регуляторів, котрі упереджуватимуть еколого-деструктивні та природо-руйнівні процеси у сфері аграрного природокористування та стимулюватимуть упровадження сучасних методів і технологій ґрунтозахисного землеробства. Саме з цих міркувань і виходив Цвях Олег Миколайович при обґрунтуванні теми, мети, об'єкту, предмету та завдань дисертаційного дослідження, що свідчить про актуальність даного дослідження та його відповідність сучасним екологічним та господарським викликам.

Теоретична значимість та практична спрямованість дисертації визначається її зв'язком з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема бюджетною темою «Соціально-економічні виклики, реалізація та вдосконалення законодавства України у контексті сталого розвитку» (договір № БФ/39-2021), у межах якої автором дисертації розроблено компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених земель, який передбачає здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств.

2. Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, викладених у дисертації. Застосування та вдале поєднання широкого набору загальних та спеціальних методів економічних досліджень дозволило Цвяху Олегу Миколайовичу на основі проведеного дослідження отримати обґрунтовані та достовірні результати, які відзначаються теоретичною та прикладною цінністю як для теорії, так і для методології фінансового регулювання земельних відносин. На основі застосування аксіоматичного та абстрактно-логічного методів наукового пізнання автору вдалося відповідно здійснити сутнісно-змістовну характеристику земельних відносин та уточнити дефініцію категорії «фінансовий механізм регулювання земельних відносин», а також визначити методи, способи та інструменти фінансування екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивного природокористування земель. Використавши прийоми регресійно-кореляційного моделювання, Цвях Олег Миколайович ідентифікував найбільш детермінуючі предиктори, які визначають еколого-економічну ефективність фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, охорони та захисту ґрунтів. Високий рівень достовірності отриманих результатів дослідження підтверджується опрацюванням великих статистичних масивів даних, пов'язаних з фінансовими потоками, котрі утворюються у процесі господарського освоєння та перерозподілу земельно-ресурсного потенціалу, на основі застосування індексного методу, що дозволило провести комплексну порівняльну оцінку ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних

відносин в регіонах України в розрізі трьох груп критеріїв. Обґрунтованість запропонованих у дисертації пропозицій також визначається застосуванням методу порівняння, що дало можливість співставити передовий іноземний досвід становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин та кращих вітчизняних практик фінансового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу.

У підсумку високий рівень обґрунтованості та достовірності отриманих у дисертації результатів дав можливість розробити еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних та післявоєнних викликів, а також з урахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня.

3. Наукова новизна і достовірність отриманих результатів.

У дисертації отримано результати, які становлять наукову новизну як для теорії, так і для методології економіки природокористування, а також для архітекtonіки земельних відносин. Зокрема, Цвях Олег Миколайович на основі опрацювання великої кількості підходів вітчизняних вчених та переосмислення ключових теоретико-методологічних засад становлення інституту земельних відносин удосконалив сутнісно-змістовну характеристику земельних відносин (с. 46–50), яка, згідно його авторського підходу, передбачає розгляд земельних відносин як інституційно-системної архітекtonіки взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами, становлення системи землеустрою, моніторингу земель, земельного кадастру, комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються різними категоріями земель.

Виходячи з теоретико-методологічних напрацювань останніх 30 років у частині формування комплексного механізму регулювання земельних відносин та враховуючи наслідки зняття багаторічного мораторію на вільний обіг сільськогосподарських земель і земельної дерегуляції, автор розробив

теоретико-методологічну архітектуру дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин (с. 63–75), базисом якої виступає комплекс фундаментальних та функціональних принципів (рентних оцінок, інклюзивності, еквівалентного розподілу земельної ренти, розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу, соціальної та екологічної відповідальності, просторово-часового континууму), що визначають набір підходів дослідження (відтворювальний, синергетичний, секторальний, територіальний, когнітивний), котрі, у свою чергу, реалізуються через застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання (аксіоматичний, абстрактно-логічний, системного та інституційного аналізу, економіко-статистичний, регресійне та когнітивне моделювання, інституційне проектування).

Треба також відзначити, що невід’ємною складовою наукової новизни дисертації виступають напрацювання автора, котрі стосуються категоріально-термінологічного апарату, зокрема визначення поняття «фінансовий механізм регулювання земельних відносин» (с. 76–82). Згідно авторського трактування фінансовий механізм регулювання земельних відносин розглядається як сукупність форм, методів, інструментів та важелів оціночного, бюджетно-податкового, грошово-кредитного, цінового, відшкодувального, компенсаційного та майнового спрямування, які забезпечують проведення нормативної та експертної грошової оцінки земель, ідентифікацію бази справляння плати за землю, здійснення операцій купівлі-продажу земель та фіскальне регулювання земельних трансакцій, реалізацію іпотечно-заставних операцій, формування фінансових фондів відтворення, охорони та захисту земель, застосування прийомів економічного стимулювання раціонального землекористування.

Сформована автором власна дефініція поняття «фінансовий механізм регулювання земельних відносин» дала можливість розробити модель інструментально-методологічного забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні (с. 83–89). Така модель інструментально-методологічного забезпечення базується на виокремленні

специфікації інституційно-фінансових передумов (система моніторингу земель, землеустрою, земельного кадастру; форми власності на земельні активи; ринок земель, іпотечно-заставні відносини; нормативна та експертна грошова оцінка земель), що детермінують інституціоналізацію методів, інструментів та важелів (оподаткування; ціноутворення; бюджетне та внутрішньо-корпоративне фінансування; стимулювання; відшкодування та санкції) фінансового впливу на землевласників та землекористувачів, а також на земельні трансакції.

Квінтесенцією високого рівня параметризації результатів функціонування існуючого фінансового механізму регулювання земельних відносин виступає розроблений Цвяхом Олегом Миколайовичем методичний підхід проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в розрізі адміністративних областей України (с. 129–155). Такий підхід базується на розрахунку інтегрального індексу на основі індивідуальних індексів за трьома групами критеріїв (фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань; бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів; цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель), що дало можливість згрупувати адміністративні області за низьким, середнім та високим рівнем ефективності фінансового регулювання земельних відносин.

Певним рівнем методичної цінності для теорії та методології регуляторного впливу на земельні відносини в сучасних умовах виступає пункт новизни, який присвячено оцінюванню еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин (с. 156–165). Авторський методичний підхід до оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин передбачає встановлення тісноти зв'язку між результуючим показником (сумою капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих та підземних вод) та окремими предикторами (надходження земельного податку до місцевих бюджетів;

надходження орендної плати до місцевих бюджетів; питома вага земельного податку у надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів). У підсумку застосування даного методичного підходу дає можливість виявити закономірності впливу акумульованої у публічних бюджетах плати за землю на величину фінансування капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод.

Підтвердженням високого рівня достовірності отриманих у дисертації результатів є елемент новизни, який представлений методичним інструментарієм виявлення асиметрії в надходженнях плати за землю до бюджетів місцевого самоврядування в розрізі адміністративних областей України. Такого роду методичний підхід передбачає розрахунок узагальнюючого індексу міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до бюджетів територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (індивідуального індексу показника частки міських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки селищних територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки сільських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України) (с. 210–228).

Заслуговує на увагу елемент новизни, який присвячено формуванню інституційно-методологічної платформи трансформації системи земельного оподаткування, яка передбачає реалізацію комплексу трансформаційно-стабілізуючих заходів (с. 234–242). Згідно авторського підходу такого роду трансформаційно-стабілізуючі заходи охоплюють: застосування підвищувальних коефіцієнтів при оподаткуванні невикористовуваних земель; оподаткування зниження якісних характеристик земель; додаткове оподаткування монопольного використання земель; оподаткування доходів від земельних трансакцій; формування у місцевих бюджетах спеціальних фондів охорони земель. Імплементація розробленої Цвяхом Олегом

Миколайовичем інституційно-методологічної платформи трансформації системи земельного оподаткування у фінансовий механізм регулювання земельних відносин дасть змогу поступово усувати інституційні пастки (інституційна невизначеність плати за землю як складової оподаткування власності; недостатня диференціація ставок земельного податку та орендної плати; перегини у пільговому оподаткуванні земель; недосконалість інструментарію індексації ставок земельного податку; хронічний характер проблем обліково-інвентаризаційного забезпечення землекористування) та інституційні розриви (низький рівень стимулюючого впливу земельного оподаткування на процеси охорони та захисту земель; дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель; штучне звуження бази стягнення плати за землю; скорочення реального обсягу надходжень плати за землю до місцевих бюджетів; нецільове використання акумульованих у місцевих бюджетах земельних платежів) в системі фінансового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу.

Треба також відзначити таку прикметну рису дисертації Цвяха Олега Миколайовича як ґрунтовне вивчення передового іноземного досвіду фінансового регулювання земельних відносин. Зокрема, автор обґрунтував пріоритети імплементації у вітчизняну практику формування фінансового механізму регулювання земельних відносин окремих складових комплексної системи відшкодування втрат власникам землі, яка функціонує в США (с. 272–274). Такий авторський підхід здобувача однозначно треба брати на озброєння, щоб усунути багаторічний дефіцит бюджетного фінансування природоохоронної діяльності у сфері землекористування і забезпечити диверсифікацію джерел фінансування заходів щодо відтворення, відновлення та охорони земель на основі коштів публічних бюджетів, страхових фондів, екологічних фондів та організацій, коштів, акумульованих на основі продажу спеціальних облігацій та реалізації угод публічно-приватного партнерства.

У контексті прискорення процесів відтворення порушених та деградованих земель заслуговує на увагу розроблений автором

компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених земель (с. 279–288), який передбачає здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств на основі диференціації джерел (корпоративні, публічні та глобальні фінанси, фінанси домогосподарств), методів (програмування, інвестування, страхування, сек'юритизація, стимулювання) та інструментів (податкові, кредитні та митні пільги, субвенції та дотації, компенсації, відшкодування, страхові внески, ціни та тарифи, зелені облігації, краудфандинг) фінансування.

Враховуючи те, що в останні роки високим рівнем резонансності відзначалося і відзначається введення податку на лісові землі і його роль у фіскальному регулюванні процесів лісовідновлення та лісорозведення, певним рівнем наукової новизни відзначається проведена автором теоретична аргументація формування місцевих бюджетних цільових фондів відтворення, охорони та захисту лісових земель, які були порушені внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивної діяльності природокористувачів, на основі акумуляції в цих фондах 50 % податку на лісові землі та рентної плати за користування надрами для видобутку бурштину.

Слід відмітити також і напрацювання автора щодо становлення сучасного механізму стимулювання розширення площі лісових земель, оскільки це дуже важлива складова ініціатив Президента України щодо підвищення рівня лісистості території країни. Зокрема, Цвяхом Олегом Миколайовичем розроблено фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання розширення площі лісових земель (с. 362–374), який передбачає застосування інструментів податкового, бюджетного, кредитного, майнового та інституційно-дорадчого стимулювання переведення самозаліснених угідь у категорію лісових земель, лісовідновлення на місці суцільних та вибіркових рубок, природооблаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь та інших видів лісорозведення з диференціацією на загальнонаціональному рівні та на рівні територіальної громади базового рівня.

У цілому отримані в дисертації наукові результати є достовірними та обґрунтованими з огляду на опрацювання великої кількості авторських підходів щодо розбудови сучасної фінансової архітектури землеволодіння та землекористувань і обґрунтування власного концепту становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин на основі інтегральної порівняльної оцінки фіскального та бюджетного впливу на перерозподіл земельної складової природного багатства України.

4. Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих працях. Основні результати дисертаційної роботи О. М. Цвяха опубліковано у 45 наукових працях, з яких 9 колективних монографій, 10 статей у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у міжнародних наукометричних базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, колективна монографія, проіндексована у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 4 матеріали наукових конференцій, проіндексовані у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 12 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України з галузі науки, з якої підготовлено дисертацію, 9 тез наукових доповідей.

5. Ідентичність змісту реферату та дисертації. Змістовне наповнення реферату є вдалою квінтесенцією основних положень дисертації Цвяха Олега Миколайовича. Реферат системно висвітлює усі результати наукової новизни, які були отримані на основі проведених здобувачем наукових досліджень шляхом застосування широкого спектра загальних та спеціальних методів економічних досліджень та відповідного економіко-математичного та статистичного інструментарію опрацювання великих масивів статистичних даних. У рефераті представлено результати, які отримано вперше, а також ті, які були удосконалені та є підсумком критичного переосмислення попередніх результатів досліджень вітчизняних та іноземних вчених.

6. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та практичними рекомендаціями,

які представлені здобувачем для публічного захисту. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У дисертації відсутнє привласнення чужих ідей та прикладних розробок, результатів або слів без оформлення належних цитувань. Таким чином, у дисертації Цвяха Олега Миколайовича відсутні порушення вимог академічної доброчесності.

7. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Поряд з результатами досліджень, які становлять цінність для теорії та методології фінансового регулювання земельних відносин, у дисертації мають місце певні теоретичні та прикладні положення, які носять дискусійний характер. Такими дискусійними положеннями є:

1. Автор на рис. 1.1 (с. 64), де приведені теоретико-методологічні засади дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин, виокремлює підходи дослідження окремих сторін фінансового регулювання процесів землекористування. До таких підходів він відносить: відтворювальний, синергетичний, секторальний, територіальний та когнітивний. З огляду на вагомість інституційних чинників при трансформації фінансового механізму регулювання земельних відносин, зокрема комплексу формальних та неформальних інститутів, у спектрі підходів щодо дослідження окремих сторін бюджетно-податкового та грошово-кредитного регулювання господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу автору доцільно було б виокремити інституційний підхід, у межах якого уможлиблюється застосування прийомів як раннього інституціоналізму, так і сучасних інституційних теорій, а це ключовий методологічний постулат виявлення інституційних пасток та інституційних розривів у фінансовому регулюванні відтворення, відновлення, охорони та захисту земель, насамперед земель сільськогосподарського призначення.

2. На рис. 1.2 (с. 85) автор приводить систему інструментально-методологічного забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні. Одним із методів фінансового механізму регулювання

земельних відносин він розглядає стимулювання, а в межах цього методу виокремлює такі інструменти фінансового впливу на землевласників та землекористувачів: субсидії, дотації та субвенції; надання податкових і кредитних пільг; звільнення від плати за земельні ділянки; компенсація витрат за зміну цільового призначення самозаліснених земель. Виходячи з того, що в часи дії Закону України «Про плату за землю» не завжди обґрунтованим було введення окремих пільг при сплаті земельного податку, цьому питанню варто було б приділити більше уваги як з фіскальної, так і з інституційної точки зору.

3. У дисертації автор провів ґрунтовний аналіз надходжень земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів за тривалий часовий проміжок (2007–2023 роки). Зокрема, на рис. 3.3 (с. 197) приведено динаміку частки земельного податку та орендної плати за землю у сукупних надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів України. У приведеній динаміці чітко викристалізовується тренд зниження питомої ваги орендної плати за землю у сукупних надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів України у 2014–2019 роках. У тексті дисертації варто було б більше уваги приділити поясненню зниження питомої ваги орендної плати у сукупних надходженнях плати за землю у приведені роки з огляду на необхідність використання існуючих резервів більш результативного з фіскальної точки зору використання земель комунальної та державної власності, які перебувають в оренді.

4. У підрозділі 3.4 «Інституційно-методологічне забезпечення трансформації вилучення та перерозподілу плати за землю», на с. 236 автор стверджує, що «інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення та земельна дерегуляція призвели до різкого збільшення кількості земельних трансакцій. Даний чинник не повною мірою враховується наявною системою стягнення плати за землю, що не забезпечує реального збільшення надходжень земельних платежів до місцевих бюджетів». Дисертація значно виграла б, якби автор привів перелік додаткових земельних трансакцій,

які стали невід’ємною складовою земельних відносин у постмораторний період та в період після здійснення земельної дерегуляції.

5. Оцінюючи позитивно приділення автором достатньої уваги застосуванню компенсаційних механізмів у природоохоронній діяльності в межах Європейського Союзу, слід наголосити на певних дискусійних моментах приведеної ним архітектури таких компенсаційних механізмів на рис. 4.1 (с. 260). Зокрема, як один з основних напрямів застосування компенсаційних механізмів автор розглядає кліматичні зміни. З огляду на об’єкт та предмет дослідження доцільно було б більш ґрунтовно розглянути застосування компенсаційних механізмів усунення негативних кліматичних екстерналій через призму запровадження сучасних методів і технологій ґрунтозахисного землеробства та інтеграції сільського і лісового господарства, виходячи з базових положень Єдиної сільськогосподарської політики ЄС.

6. У підрозділі 5.1, який присвячено інституційним засадам формування фінансового механізму стимулювання раціоналізації землекористування в умовах поглиблення інституційних перетворень та дерегуляції земельних відносин, на рис. 5.1 (с. 295) автор приводить пріоритети фінансового забезпечення відновлення, відтворення та охорони земельно-ресурсного потенціалу в секторах приватного, комунального та державного землеволодіння. Приведена автором специфікація окремих пріоритетів у вказаних секторах землеволодіння певною мірою є дискусійною і потребує додаткового пояснення.

Загальний висновок. Дисертація Цвяха Олега Миколайовича на тему: «Формування фінансового механізму регулювання земельних відносин: еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя» відповідає паспорту наукової спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» і є завершеним та особисто виконаним науковим дослідженням, що відзначається достовірністю і обґрунтованістю викладених науково-теоретичних та прикладних положень, а також за сукупністю результатів розв’язує важливу наукову проблему – розроблення еколого-економічних засад та інституційного підґрунтя становлення фінансового

механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних та післявоєнних викликів, а також з урахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня. Дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог про оформлення дисертації» та Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 року, а її автор Цвях Олег Миколайович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора економічних наук за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища».

**Заступник директора з наукової роботи,
Інституту демографії та
досліджень якості життя
імені Михайла Птухи НАН України,
доктор економічних наук, професор,
академік НААН України**

Михайло ХВЕСИК

Інститут демографії НАН України
ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Хвесика М.
Зав. відділу кадрів

